

KOGNITIV FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH — MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Abdujabborova Nigora Botirjon qizi

Mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida kognitiv faoliyatni rivojlantirishning ahamiyati, pedagogik shartlari va samarali didaktik usullari yoritiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, kognitiv faoliyat, maktabga tayyorgarlik, bilish jarayoni, tafakkur, diqqat, xotira, didaktik o'yin.

Kirish

Maktabgacha ta'lim bosqichi bolaning keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlar shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida uning faqat o'qish, yozish va hisoblashga oid dastlabki bilimlarini shakllantirish bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. Chunki maktab sharoitida bola yangi axborotni qabul qilishi, uni tushunishi, eslab qolishi, taqqoslashi, savollarga javob topishi va mustaqil fikr yuritishi talab etiladi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim jarayonida bolaning kognitiv faoliyatini rivojlantirish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Kognitiv faoliyat bolaning borliqni anglashga, yangi bilimlarni egallashga va o'z tajribasini boyitishga qaratilgan bilish jarayonlarini ifodalaydi. Uning tarkibida idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq kabi jarayonlar o'zaro bog'liq holda rivojlanadi.

Asosiy qism

Maktabgacha yoshdagi bolaning bilishga bo'lgan qiziqishi, avvalo, uning kundalik faoliyati va atrof-muhitni o'rganishi orqali namoyon bo'ladi. Bola predmetlarni kuzatadi, ularni bir-biri bilan taqqoslaydi, savollar beradi, sabab va oqibat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga harakat qiladi. Mazkur jarayonlarni pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etish kognitiv rivojlanish uchun qulay sharoit yaratadi. Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda didaktik o'yinlarning imkoniyatlari ayniqsa katta. O'yin bolaning tabiiy ehtiyojlariga mos kelgani sababli u orqali beriladigan topshiriqlar bola tomonidan qiziqish bilan bajariladi. Masalan, predmetlarni guruhlash, ortiqcha predmetni aniqlash, ketma-ketlikni davom ettirish, shakl va ranglarni farqlash, oddiy mantiqiy vaziyatlarni yechish kabi mashg'ulotlar bolaning tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Bunda tarbiyachining savol berish usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bolaga tayyor javobni berish o'rniga uni fikrlashga undaydigan savollar berish kognitiv

faollikni oshiradi. “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Boshqacha bo‘lishi mumkinmi?”, “Agar shunday qilsak nima bo‘ladi?” kabi savollar bolaning mustaqil fikrlashiga yordam beradi. Natijada bola faqat javobni eslab qolmay, balki javobga olib keluvchi fikrlash jarayonida faol ishtirok etadi. Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda kuzatish va amaliy tajribalar ham samarali vosita hisoblanadi. Tabiat hodisalarini kuzatish, suv, qum, turli materiallar bilan oddiy tajribalar o‘tkazish, predmetlarning xususiyatlarini aniqlash orqali bola nazariy tushunchalarni bevosita tajriba asosida o‘zlashtiradi. Bunday faoliyat unda kuzatuvchanlik, qiziqish, sababiy bog‘lanishlarni anglash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Maktabga tayyorgarlik jarayonida kognitiv faoliyatning rivojlanganligi bolaning yangi o‘quv muhitiga moslashishiga ham yordam beradi. Diqqatini ma’lum vaqt davomida topshiriqqa qaratish, ko‘rsatmani tushunish va ketma-ket bajarish, eslab qolish, savolga mazmunli javob berish va qiyinchilik yuzaga kelganda boshqa yechim izlash kabi ko‘nikmalar maktab ta’limining dastlabki bosqichida muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, kognitiv rivojlanish jarayonida bolalarning individual farqlarini hisobga olish zarur. Bir xil topshiriq barcha bolalarda bir xil natija bermasligi mumkin. Shuning uchun pedagog topshiriqlarning murakkabligini bolaning rivojlanish darajasiga moslashtirishi, muvaffaqiyatga erishish uchun yetarli vaqt va imkoniyat berishi hamda bolaning mustaqil faoliyatini rag‘batlantirishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv faoliyatni rivojlantirish bir nechta o‘zaro bog‘liq bilish jarayonlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Jumladan, diqqat, xotira, idrok, tafakkur, tasavvur va nutq bolaning atrof-muhitni anglashida muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayonlarning uyg‘un rivojlanishi bolani maktab ta’limining yangi talablariga bosqichma-bosqich tayyorlaydi. Diqqatni rivojlantirish uchun bolaning ma’lum faoliyatga e’tiborini jamlash va uni saqlab turishiga imkon beradigan mashqlardan foydalanish mumkin. “Farqini top”, “Qaysi predmet o‘zgardi?”, “Ketma-ketlikni davom ettir” kabi topshiriqlar kuzatuvchanlik va diqqatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xotirani shakllantirishda esa rasm, predmet, qisqa hikoya yoki she’r asosidagi mashqlar samarali hisoblanadi. Bunday faoliyatlar bolaning axborotni qabul qilish, saqlash va kerakli vaqtda qayta tiklash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Kognitiv rivojlanishning muhim tarkibiy qismi tafakkur hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolani tayyor xulosani qabul qilishga emas, balki mustaqil fikrlashga yo‘naltirish maqsadga muvofiq. Predmetlarni taqqoslash, guruhlash, tasniflash, ketma-ketlikni aniqlash va sababni izlashga qaratilgan topshiriqlar bolaning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Masalan, “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar boshqacha bo‘lsa nima bo‘ladi?” kabi savollar bolaning fikrlash jarayonini faollashtiradi. Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda **didaktik o‘yinlar** alohida pedagogik imkoniyatga ega. O‘yin bola uchun tabiiy faoliyat bo‘lgani sababli ta’limiy topshiriqni qiziqarli shaklda bajarish imkonini beradi. “Ortiqchasini top”, “Sirli quti”,

“Davomini top”, “Nimani ko‘rding?” kabi o‘yinlar orqali bolalarda kuzatish, taqqoslash, eslab qolish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Muhimi, o‘yin jarayonida bola passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchiga aylanadi. Muammoli vaziyatlardan foydalanish ham kognitiv faollikni kuchaytiradi. Masalan, bolaga bir nechta predmet berilib, ularni qanday belgi asosida guruhlash mumkinligi so‘raladi. Bola o‘z taxminini bildiradi, uni tekshiradi va natijaga asoslangan xulosa chiqaradi. Bunday yondashuv tayyor bilimni berishdan ko‘ra samaraliroq bo‘lib, bolaning mustaqil izlanishiga imkon yaratadi.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirishda pedagogning yondashuvi ham muhim. Tarbiyachi bolaning har bir savoliga darhol javob berish o‘rniga, uni mustaqil fikrlashga undaydigan savollar bilan yo‘naltirishi lozim. Xatoga yo‘l qo‘ygan bolani tanqid qilishdan ko‘ra, xatosini o‘zi aniqlashi uchun imkon berish uning bilishga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Shuningdek, topshiriqlarni tanlashda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bir xil vazifa turli bolalarda turlicha natija berishi mumkin. Shuning uchun pedagog topshiriqlar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirishi, zarur hollarda yordam ko‘rsatishi va bolaning kichik yutuqlarini rag‘batlantirib borishi maqsadga muvofiq. Umuman olganda, kognitiv faoliyatni rivojlantirish maktabgacha ta’limning alohida yo‘nalishi emas, balki kundalik mashg‘ulotlar, o‘yinlar, muloqot va amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘langan jarayon sifatida tashkil etilishi kerak. Bunday yondashuv bolada maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish uchun zarur bo‘lgan mustaqil fikrlash, diqqatni jamlash, axborotni eslab qolish va yangi vaziyatlarda bilimdan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda kognitiv faoliyatni rivojlantirish bolaning intellektual imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, uning yangi bilimlarni mustaqil egallashga tayyorligini shakllantiradi. Kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, kuzatish, tajriba va muloqotga asoslangan mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Demak, maktabga tayyorgarlikning muhim mezonlaridan biri bolaning tayyor bilimlar miqdori emas, balki uning bilishga qiziqishi, fikrlashi, savol berishi, mustaqil izlanishi va yangi vaziyatda o‘z bilimidan foydalana olish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim amaliyotida kognitiv faoliyatni rivojlantirish tizimli pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. – Toshkent, 2019-yil 16-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
3. Ilk qadam davlat o'quv dasturi. – Toshkent: Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun metodik qo'llanma.
4. Qodirova F.R., Toshpo'latova Sh.K., Kayumova N.M., A'zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent.
5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni.
6. Hasanboyeva O. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent.
7. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. LexUZ. – <https://lex.uz/>
8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. – <https://gov.uz/oz/uzedu>